

Роль спрямованості особистості в адаптації до порушень динаміки
між організмом і середовищем

Житомирський державний університет ім. Івана Франка
м. Житомир, pal-m@ukr.net

В статті розглядається питання про взаємозв'язок між соціальною спрямованістю особистості та можливостями адаптації до змінених умов життєдіяльності, підкреслюється роль врахування соціально значущих якостей особистості в підборі учасників полярних експедицій.

Основними атрибутами особистості вважаються її риси, якості, властивості та форми поведінки. У свою чергу, форми поведінки визначаються взаємодією внутрішніх суб'єктивно-психологічних властивостей особистості і зовнішніх факторів – соціального оточення, особливостей ситуацій, в яких перебуває особистість. Виникнення несподіваної та напруженої ситуації призводить до порушення динаміки між організмом та середовищем. Неспецифічною реакцією організму у відповідь на таке порушення є стрес. Він викликає в організмі цілий ряд особливих змін: організм намагається адаптуватися до незвичних умов існування.

Адаптація є прикладом соціального поведіння особистості. Адаптивне поведіння являє собою закриту систему відносин до дійсності, обмежену даним соціальним чи природним середовищем і прийнятим у цьому середовищі звичаям, нормам, стереотипам і програмам. Притаманній тільки людині формою відношення до дійсності є діяльність, що не обмежується пристосуванням до існуючих умов – природних чи соціальних – а перебудовує, перетворює їх і створює принципово нові програми дій. Така діяльність базується на спрямованості особистості.

На нашу думку, в адаптації організму людини до порушень динаміки між організмом і середовищем велику роль відіграє спрямованість особистості, що, за К.Платоновим, є соціально обумовленою підструктурою у структурі особистості.. Вона об'єднує спрямованість, відносини і моральні риси особистості. Елементи особистості, що входять до цієї підструктури, не мають безпосередніх природних задатків і відтворюють індивідуально віддзеркалену суспільну свідомість. Ця підструктура формується вихованням і включає установки, що стали її властивостями [1,с. 125-128].

Спрямованість, у свою чергу, включає до себе кілька взаємопов'язаних ієрархією форм. Це передусім потяг як основа представлення себе в соціумі. Вона є нечіткою за своїм змістом, це невиразна потреба в соціальних контактах. Наступна форма спрямованості – бажання – цілком осмислена потреба в потязі до визначеної суспільно схвалюваної мети. Як правило, бажання є пасивним, однак, якщо воно вміщується в структуру вольового компонента, така форма спрямованості стає прагненням. Ми розуміємо ці форми як соціальну спрямованість.

Пізнавальна форма спрямованості особистості – це інтерес. Генетично в його основі лежить безумовний орієнтувальний рефлекс, пов'язаний з емоцією, але під дією виховання, на базі умовного рефлексу другої сигнальної системи, інтерес у людини розвивається в іншу форму спрямованості особистості – зацікавленість. Якщо інтерес включається до структури вольового компонента і поєднується з прагненням, то він переходить у схильність до певної діяльності. такі форми ми відносимо до професійної спрямованості.

Конкретизована в образі чи уявленні кінцева мета схильності – це ідеал. Ідеал може бути моральним, естетичним, пізнавальним (гностичним) і практичним. Найбільш повною і досконалою формою спрямованості особистості є світогляд. Це система засвоєних людиною уявлень про світ та його закономірності, які вміщують уявлення про оточуючі людину явища природи, соціальний устрій суспільства і міжособистісні відносини та

моральні норми. Пасивна форма світогляду вважається світоспогляданням, а активна, пов'язана з прагненням до досягнення ідеалів, стає переконанням. Це вища форма спрямованості, яка вміщує всі попередні, нижчі. Даний вид спрямованості ми означили як гуманістична спрямованість.

У спрямованості особистості розрізняють її рівень, широту, інтенсивність, стійкість та дієвість. Усі форми спрямованості особистості є одночасно її потребами й можуть перетворюватися на актуальні мотиви діяльності.

У наукових теоріях особистості спрямованість виступає як якість, яка визначає її психологічний склад, і розкривається по-різному: як "динамічна тенденція" (С.Л. Рубінштейн), "сміслоутворювальний мотив" (О.М. Леонт'єв), "основна життєва спрямованість" (Б.Г. Анан'єв). Але у всіх підходах їй надається провідне значення [2; 3; 4]

С.Л. Рубінштейн під спрямованістю особистості розуміє деякі динамічні тенденції, які є мотивами людської діяльності і самі, у свою чергу, визначаються її цілями та завданнями. На його думку, це поняття включає два взаємопов'язані аспекти, які вказують на джерело спрямованості: предметний зміст (змістовий аспект) та напругу (динамічний аспект) [4, с. 88]. З динамічних тенденцій учений-психолог виділяє установку як особливий момент, тобто певну позицію, яку займає особистість, певне ставлення до цілей і завдань діяльності, що проявляється у вибірковій готовності діяти певним чином.

Потрібно зазначити, що питання про динамічні тенденції як необхідні компоненти справжнього пояснення психічних процесів поставив у сучасній психології К. Левін. На відміну від С.Л. Рубінштейна він виокремив динамічний аспект спрямованості від смислового, намагаючись перетворити його в універсальний механізм пояснення людської психіки [5].

О.М. Леонт'єв, розвиваючи ідеї С.Л. Рубінштейна, вважав ядром особистості систему відносно стійких ієрархізованих мотивів як основних спонукальних чинників діяльності. Одні мотиви (сміслоутворювальні)

надають діяльності індивідуальний смисл та певну спрямованість, інші — відіграють роль спонукальних факторів [3, с. 131].

А.А. Бодальов розумів спрямованість як систему сталих домінуючих мотивів, які визначають цілісну структуру індивіда. У контексті цього підходу зріла особистість організовує свою поведінку в умовах дії декількох мотивів, вибирає мету діяльності та за допомогою мотиваційної сфери регулює свою поведінку таким чином, щоб були пригнічені небажані навіть більш сильні спонукання [6, с. 112].

Багато авторів у визначенні спрямованості особистості розкривають окремі її аспекти, різні форми її прояву. Цікавими є погляди на спрямованість особистості Б.Ф. Ломова. Він вважає її системоутворювальною властивістю особистості. Саме в цій властивості виражаються цілі, в ім'я яких діє особистість, її мотиви та суб'єктивне ставлення до різних сторін дійсності – вся система її характеристик. У глобальному плані спрямованість можна оцінити як співвідношення того, що особистість отримує від суспільства — і матеріальні, і духовні цінності, — до того, що вона вносить у його розвиток. Потреби, інтереси, схильності, мотиви, ідеали, переконання, ціннісні орієнтації Б.Ф. Ломов виділяє як систему психологічних властивостей і станів особистості, шляхом вивчення яких можна опосередковано виявити і спрямованість особистості [7, с. 34]. С.Л. Рубінштейн до спрямованості відносить потреби, інтереси, ідеали, установки, тенденції [2, с. 86-87]; А.В. Петровський – лише усвідомлені мотиви, а саме: інтереси, переконання, світогляд, що виникають на основі потреб [8, с. 21]. І.С. Кон визначає світогляд як погляд на світ у цілому, систему уявлень про загальні принципи та основи буття, життєву філософію людини, суму та результат усіх її знань [9, с. 88].

Пізнавальною передумовою формування світогляду є засвоєння певної суми знань (не може бути наукового світогляду без оволодіння наукою), а також здібність індивіда до абстрактного теоретичного мислення, без якого окремі знання не складаються в єдину систему. Але світогляд – не просто

обізнаність, інформованість, знання, це система переконань, яка визначає ставлення людини до світу, її головні ціннісні орієнтації.

Ідеали та переконання особистості набувають ознак мотивів, дій. Ідеї, зафіксовані в зовнішніх носіях інформації (викладені на папері, усно, мовою образотворчого мистецтва), не завжди відповідають засвоєним внутрішньо, прийнятим особистістю. Потрібні ще психологічні умови для сприйняття і внутрішнього засвоєння світоглядної інформації. Тому у світогляді як системі можна виділити такі складові: а) пізнавальні (знання, принципи, загальні уявлення); б) поведінкові; в) мотиваційні [8, с. 24-26].

Світогляд – це система поглядів та уявлень про світ, про ставлення людини до спільноти, природи, самого себе. Світогляд кожної людини зумовлюється її суспільним буттям та оцінюється в порівняльному зіставленні моральних та ідеологічних поглядів, прийнятих у суспільстві. Поєднання мислення та волі, які проявляються в поведінці, діях людини, приводять до перетворення світогляду в переконання.

Переконання – найвища форма спрямованості особистості, що проявляється у свідомій потребі діяти відповідно до своїх ціннісних орієнтацій на тлі емоційних переживань та вольових прагнень. Найбільшу соціальну цінність має професійна спрямованість, що справляє вплив на побіжні мотиви і ефективність діяльності в цілому.

Яскраво виражена спрямованість на високі громадянські ідеали створює передумови для формування таких соціально значущих якостей, як гуманність, доброзичливість, прагнення допомагати людям, співчувати, відгукуватися на їхні проблеми і радощі. Повага гідності інших – невід'ємна частина власної поваги. Вона ґрунтується не тільки на засвоєнні моральних правил поведінки, а й на самовихованні, прагненні подолати в собі негативні риси і якості, можливості контролювати власні вчинки.

Велику роль у формуванні спрямованості грає мотивація особистості, мотиви вибору професії, привабливість її здобуття. Джерелом виникнення мотивів традиційно вважається вплив зовнішнього середовища на внутрішній

світ людини, що детермінуються внутрішніми умовами (якості особистості, психологічні стани, свідомість, досвід), які спонукають до певної діяльності. Ансамбль таких спонукальних сил і становить собою загальну спрямованість мотивації особистості. Проте, у психологічній літературі єдиної думки щодо такої структури немає.

Так, на думку І.С. Кона [9], особистісна спрямованість мотивації утворюється перевагою мотивів власного благополуччя, прагненням до особистої першості, престижу. Така людина найчастіше буває зайнята собою, своїми почуттями та переживаннями, мало реагує на потреби людей, що її оточують: ігнорує інтереси колег чи роботу, яку виконує. У роботі вбачає, насамперед, можливість задовольнити свої потреби, не враховуючи при цьому інтереси інших співробітників.

Спрямованість на взаємні дії має місце тоді, коли вчинки особистості визначаються потребою в спілкуванні, намаганням підтримувати дружні стосунки з товаришами по роботі і навчанню. Така людина проявляє інтерес до спільної діяльності, хоча може і не сприяти успішному виконанню завдання, інколи її дії навіть обмежують виконання групового завдання, а фактична допомога може бути мінімальною.

Ділова спрямованість відображає перевагу мотивів, породжуваних самою діяльністю; захоплення процесом діяльності, безкорисливе прагнення до пізнання, оволодіння новими навичками та вміннями. Зазвичай такий працівник прагне до спілкування та домагається найбільшої продуктивності групи, а тому намагається переконати у своїх поглядах, які вважає корисними для виконання поставленої мети.

Працівники зі спрямованістю на себе, на нашу думку, мають такі риси характеру: більше зайняті собою та своїми почуттями, проблемами; роблять необґрунтовані та поспішні висновки, припущення щодо інших людей, так само ведуть себе в дискусіях; намагаються нав'язати свою волю групі; оточуючі в їх присутності не відчують себе вільно; погано адаптуються до екстремальних умов роботи.

Працівники з діловою спрямованістю: допомагають окремим членам груп висловлювати свої думки; підтримують групу для того, щоб вона досягла поставленої мети; легко й дохідливо висловлюють свої думки та міркування; починають керувати, коли йдеться мова про вибір завдань; не ухиляються від безпосереднього вирішення проблеми; добре адаптуються до змін у міжособистісних стосунках.

Працівники зі спрямованістю на взаємні дії: уникають безпосереднього вирішення проблеми; піддаються тиску групи; не висловлюють оригінальних ідей; не беруть на себе керівництво, коли йдеться про вибір завдань; в процесі адаптації переважає пристосування, конформізм.

Від особистої мотивації (тобто від прагнення самоутверджуватись, досягати високих результатів тощо) залежить успіх у будь-якій діяльності, у тому числі і в професійній. Чим вищий рівень мотивації, чим більше чинників (мотивів) спонукають людину до діяльності, тим більше зусиль вона здатна докладати, тим краще вона адаптується до порушень динаміки між організмом і середовищем. Високо мотивовані співробітники більше працюють і, як правило, досягають кращих результатів у діяльності. Часто трапляється так, що менш здібний, але більш мотивований працівник досягає вищих успіхів у діяльності, ніж його обдарований товариш.

Таким чином, формування всіх елементів спрямованості особистості сприяє кращій адаптації людини до стресогенних умов життя.

На нашу думку, підбір учасників полярних експедицій, прогнозування їхньої поведінки, міжособистісних стосунків, працездатності, витримки в змінених умовах життєдіяльності може спиратися на дослідження та врахування соціальної спрямованості особистості.

Список використаних джерел:

1. Платонов К.К. Структура и развитие личности / Константин Константинович Платонов. – М. : Наука, 1986. – 254 с.
2. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн; отв. ред. Е. В. Шорохова. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.

3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. – 339 с.
5. Левин К. Психологическое поле. Психология социальных ситуаций / Сост. и общая редакция Н. В. Гришиной. – СПб. : Питер, 2001. – С. 37 – 41.
6. Бодалев А. А. Психология о личности / А. А. Бодалев. – М. : Изд. Моск. унив., 1988. – 188 с.
7. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов – М. : Прогресс, 1984. – 445 с.
8. Петровский А. В. Проблемы развития личности с позиций социальной психологии. – М. : Просвещение, 1992. – С.15 – 29.
9. Кон И. С. В поисках себя / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.

Ключові слова: особистість, спрямованість особистості, адаптація, динаміка між організмом і середовищем.

Роль направленности личности в адаптации к нарушениям динамики между организмом и средой. В статье рассматривается вопрос о взаимосвязи между социальной направленностью личности и возможностями адаптации к измененным условиям жизнедеятельности, подчеркивается роль учета социально значимых качеств личности в подборе участников полярных экспедиций.

Role of Orientation of Personality in Adaptation to Violations of Dynamics between an Organism and Environment. In the article a question is examined about intercommunication between the social orientation of personality and by possibilities of adaptation to the changed terms of vital functions, the role of account is underlined socially meaningful qualities of personality in the selection of participants of arctic expeditions.